

UOT: 338.48

TEMATİK PARK TIPLİ ƏYLƏNCƏ MƏRKƏZLƏRİNİN ÖLKƏ İQTİSADİYYATINDAKI ROLU

A. X. ƏLƏSKƏROVA

Qafqaz Universiteti

Məqalə, əsasən, dünyada tematik park sənayesinin müstəqil sənayeyə çevrilməsi və bu sənayesində mövcud əsas dünya təcrübəsindən bəhs edilir. Dünya turizm sektoru öz görünüşünü ildən ilə dəyişir və yeni turistlərin cəlb edilməsi üçün yeni vasitələrin istifadəsi mütləqdir. Tematik park sənaye hal-hazırda inkişaf etmiş ölkələrdə daha kompleks şəkildə inkişaf edib və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün yeni bir sfera olaraq qalır.

Açar sözlər: Tematik parklar, Disneyland, IAAPA (International Association of Amusement Parks and Attractions)

Rəqabətin artdığı dövrdə turist kütləsi uğrunda mübarizə ənənəvi parkların böyük tematik parklarla əvəz olunmasına gətirib çıxartdı. Tematik parklar öz ziyarətçilərinə kompleks şəkildə əyləncə təklif etdikləri üçün kiçik bir zamanda geniş areala yayıldılar. Tematik parkların geniş yayılması və iri ziyarətçi kütləyə malik olması onların iqtisadiyyatdakı rollarını da artırdı. Tematik parkların inkişafı turizm sektoru ilə yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrinin də inkişafını tələb edir. Belə ki, yalnız inkişaf etmiş nəqliyyat sistemi, rabitə və telekommunikasiya sektoru, suvenir sahəsi, eləcə də ictimai sektor və kommunal xidmətlərinin yüksək inkişafından sonra tematik park sənayesi inkişaf edə bilər. Bazardakı tələbin və istehlakçı kütləsinin istəklərinin düzgün qiymətləndirilməsi "Walt Disney Attractions" tematik parklar zəncirinə dünya üzrə bu sahədə birinciliyi qazanmağa kömək etmişdir. Tematik park sənayesini inkişaf etdirmiş ölkələr parka gələn ziyarətçilərin hesabına gəlirin əldə etməsi, ətraf ərazilərin infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, işsizlik probleminin azalması, ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyası, ödənilən vergi həcmının çoxalması, multiplayer effekti, ikinci dərəcəli gəlirlər və s. kimi müsbət dəyişikliklərə nail olmuşlar.

2. Tematik park anlayışı və onun tarixi inkişafı

Tematik və əyləncə parklarının digər parklardan fərqləndirməsi üçün bu termin bir neçə dəfə dəyişikliklərə məruz qalmışdır. ERA (The Economics Research Associates) tematik parklara il ərzində ən azı 500 min ziyarətçisi gələn və onlar üçün vahid ödəniş bileti sistemi ilə işləyən, attraksionları olan və ya fərqli mövzuya malik məkan təklif edən qapalı tikili kimi tərif vermişdir [8]. Lakin son tədqiqatlarda bu termin ən azı bir ədəd bərkidilmiş attraksionu olan və əyləncə məqsədi ilə tikilmiş park olaraq təyin olunur [6, səh.3]. Bu tərfi əsas götürərək deyə bilərik ki, 2012-ci ildə Avropa məkanında 307 tematik və əyləncə parkı fəaliyyət göstərir. Bu sahədə araşdırma aparən D & J International Consulting and Morisetti Associates tematik parkları ziyarətçilərin sayı və ödəmə siste-

minin fərqliklərinə əsaslanaraq tematik parkları aşağıdakı 5 kateqoriyaya bölmüşdür:

- **İri tematik parklar** : 1 millondan artıq ziyarətçisi olan tematik parklar
- **Orta tematik parklar** : 250.000 ilə 1 milyon arasında ziyarətçi sayı dəyişilən tematik parklar
- **Kiçik tematik parklar** : ziyarətçi sayı 250.000 nəfərdən az olan tematik parklar
- **İri əyləncə parkları** : "daxil olan kimi ödəniş" qaydası ilə qurulmuş və ziyarətçi sayı 500, 000 nəfərdən artıq olan
- **Kiçik əyləncə parkları** : "vahid ödəniş" qaydası ilə qurulmuş 500.000-dən aşağı ziyarətçisi olan parklar.

Əyləncə parkların tarixi orta əsrlərdə böyük Avropa şəhərlərinin kənarlarında istirahət bağlarının inkişafı ilə başlayır. Bu bağlar indiki əyləncə parklarının ilkin variantları olub, özlərində əyləncə, atəş-fəşanlıq, rənglər, oyunlar və s. cəmləşdirirdi. Belə parklardan biri şimali Kopenhahendə yerləşən Bakken parkı 1583-cü ildə açılıb və hal-hazırda da öz fəaliyyətini davam etdirərək dünyada birinci əyləncə parkı adına sahibdir. Clave A. tematik parkları araşdıranda Avropa məkanında tematik parkların tarixi və yayılma arealı aşağıdakı Şəkil 1-də olduğu kimi təsvir etmişdir [2, səh.68].

Şəkil 1. Avropada əsas tematik parkların tarixi və yerləşməsi.

Mənbə: Clave A., "The global theme park industry", CAB, Oxfordshire, 2007, page 68

3. Tematik parkların coğrafi yayılması

1929-cu ildə Birləşmiş Ştatlar iqtisadi böhrana daxil olandan sonra 1935-ci ildə fəaliyyət göstərən əyləncə parkların sayı 1500-dən 400-ə enmişdir. 1950 - ci illərdə televizaya, segregasiya, şəhərkənarı ərazilərin inkişafı və digər faktorlar bu sənayenin inkişafına mənfi təsir göstərdi. İnsanlar öz əyləncəsi üçün müxtəlif digər variantlar tapmışdır. Əyləncə parkı sənayesi təzə konseptə ehtiyac duyurdu və bu təzə konsept Disneylandlər oldu.

1955-ci ildə ilk Disneylandin açıldığı zaman, çoxlu insanlar bu konseptə şübhə ilə yanaşırdılar, belə ki, bu konseptdə ənənəvi attraksionlar yox idi. Disneyland fərqli idi. 17 million ABŞ dollar xərci ilə tikilmiş olan ilk Disneylənd o vaxtın ölçülərinə görə əyləncə sektoruna qoyulmuş ən böyük investisiya idi. Birinci fəsil ərzində 3.8 million parka baş çəkən ziyarətçi qeydə alınmışdır [9].

Dridea Catrinel Raluca və Strutzen Ginanın öz araşdırmalarında tematik parkları aşağıdakı kimi təsvir etmişdilər: tematik parklar insanları onların adi gündəlik həyatından ayıran möhtəşəm müxtəlif mövzuları dəstəkləyən parklardır. Bu parklar müxtəlif zaman kəsiklərinə geri qayıdırs, fərqli möcüzəvi nağıl aləmi, futuristik ideyalar və digər yeniliklər ilə doludur [3].

ABŞ tematik park sənayesi – böyük əminliklə deyə bilərik ki, ABŞ dünyada bu sahə üzrə ən qabaqcıldır. Bura məhsulların innovasiyası, marketinq tərəfdən yetkin yanaşmaları və idarəetmə bacarıqları daxildir. ABŞda tematik park sənayesi yetkin bir sahədir. ERA-nın araşdırmalarına görə son 10 il ərzində ABŞ ərazisində bu sahədə 3 % illik artım müşahidə olunmuşdur. Bu inkişafın yarısı mövcud parklarda ziyarətçilərin sayındakı artım sayəsində yox, məhz təzə parkların açılışı sayəsində əldə olunmuşdur. Əhaliyə işına düşən gəlirlərdəki artım səviyyəsi inflyasiyanın səviyyəsini üstələmişdi və bu da qiymət artımının normal qəbul etməsinə şərait yaratmışdı və beləliklə də xidmət və malların satışından əldə olunan gəlirdə yüksəliş olmuşdur [4, səh.5].

ABŞ-da tematik park sənayesinin inkişafı digər yerlərdə də bu sənayenin inkişafına səbəb oldu. Təsədüfüdür ki, dünya üzrə ən çox tanınmış tematik parklar World Disney zəncirinə daxil olan Disneyland, Disneyworld, Tokio Disneyland və Euro Disneylanddir. TEA/ERAnın tədqiqatlarına görə 2007-ci il ərzində ən çox ziyarətçi qəbul etmiş 10 Tematik park zənciri aşağıdakı 1-ci cədvəldə verilmişdir:

ABŞ-dakı tematik parkların sürətlə inkişafını qısa müddətdə Avropa və Asiyada da bu tipli parkların açılışına səbəb oldu. Rəqəmlərdə nümayiş etdirsək, Avropa tematik park sənayesi hələ 1998 ci il ərzində 1.5 milyard mənfəətini 19 böyük tematik parkdan əldə etmişdir [7, səh. 21]. Əlbəttə ki, Avropa məkanında bu sahəyə aid ən böyük hadisə Parisdə 13 million ziyarətçisi olan Avro Disneylandinin (EDL) açılışı

olmuşdur. Baxmayaraq ki, birinci illərin göstəriciləri çox ürək açan olmasalar da AvroDisneyland bu sahənin inkişafında katalizator rolunu oynamışdır [1, səh. 150-170].

Cədvəl 1.

	Tematik Park Zəncirləri	Ziyarətçi sayı (milyonlarla)
1	WALT DISNEY ATTRACTIONS	116.5
2	MERLIN ENTERTAINMENT GROUP	32.1
3	UNIVERSAL STUDIOS RECREATION GROUP	26.4
4	SIX FLAGS INC.	24.9
5	BUSCH ENTERTAINMENT	22.3
6	CEDAR FAIR ENTERTAINMENT COMPANY	22.1
7	PARQUES REUNIDOS	12
8	COMPAGNIE DES ALPES (GREVIN)	9.6
9	HERSCHEND FAMILY ENTERTAINMENT	8.9
10	EVERLAND	8.6

Mənbə: THEA/ERA, 2008, Theme Park Attraction Attendance Report 2007., p.6

İAAPA-nın hesabatlarına əsasən qeyd edə bilərik ki, 1999-cu ildə ABŞ-da adam başına olan tematik park gəzintisi göstəricisi 0.46 olduğu təqdirdə, Avropa Birliyində isə bu rəqəm yalnız 0.08 idi [9].

1990-cı illərdə Asia tematik park sənayesi öz yüksəliş dövrlərini yaşayırdı. Buna dəlil kimi 35 böyük parkların tamaşaçı kütləsinin sayının 71 million və gəlirlərinin isə 1.5 milliard ABŞ dolları olmasını göstərmək olar. Əlavə 49 orta ölçülü parkların da 350 million ABŞ dollara çatan illik gəliri də sahəni daha da cəlbəedici edirdi [7, səh. 6]. Regionu ümumilikdə götürəndə, bu rəqəmlərin böyük bir hissəsi yalnız Yaponiyaya (əsasən də Tokio, Kobe və Osaka şəhərləri) aid olmasına baxmayaraq, Korea, Tayvan, İndoneziya və Malaziya kimi ölkələr də bu sahədə yüksək inkişaf göstəricilərinə malikdir. Eləcə də Çin bu sahədə uğurla irəliləyir [1, səh. 171-191]. Açılışı 2016-cı ildə gözlənilən Shanghai Disneyland Asiya qitəsində müşahidə olunan inkişafın bir dəlilidir.

4. Tematik parkların iqtisadi təsiri

Tematik park sənayesində gəlirlər əsasən 3 sahədən əldə olunur: parka giriş biletinin satışı kimi əsas, parkada istifadə olunan yemək, içki, parking, müxtəlif oyunlar və s. kimi *ikinci dərəcəli* gəlirlər və nəhayət, üçüncü, *qeyri-ziyarətçi* adlandırılan gündəlik ziyarət ilə bağlı olmayan müxtəlif korporativlərin, konfransların və s. kimi hadisələrin keçirilməsi ilə əldə olunan gəlirlər. İkinci dərəcəli gəlirlər həm də, öz oteli və ya digər gecələmə məkanları olan parklarda onların hesabına daha da artır. Aşağıdakı 2-ci cədvəldə Avropa üzrə tematik və əyləncə parklarının ölçü və gəlirə görə bölgüsü verilmişdir.

İAAPA-nın 2014-cü ildə verdiyi hesabatə əsasən Avropa Birliyi məkanında olan ölkələr üzrə tematik və əyləncə parkların cari vəziyyəti, ziyarətçi sayı və

onlardan əldə olunan gəlirlər isə aşağıdakı 3-cü cədvəldə aydın şəkildə göstərilmişdir.

Cədvəl 2 . Tematik və əyləncə parklarında gəlirin mənbələrinə görə bölünüşü.

	Gediş haqqının lumi mənfəətdə payı	İkinci dərəcəli xidmətlərin ümumi mənfəətdə payı	Qeyri- ziyarətçilərin ümumi mənfəətdə payı	Tota l
	%	%	%	%
İri tematik parklar	55	42	3	100
Orta tematik parklar	55	40	5	100
Kiçik tematik parklar	55	40	5	100
İri əyləncə parklar	50	45	5	100
Kiçik əyləncə parkları	80	15	5	100

Mənbə : D & J International Consulting & Morissetti Associates

Cədvəl 3. Avropa Birliyi məkanında tematik parklardan ölkələr üzrə əldə olunan gəlir.

Ümumi	Gəlirlər									
	Parkların sayı	Tədqiqat parkları	Otellerin sayı	Ziyarətçi sayı (minlərlə)	Giriş haqqları (minlərlə)	İkinci dərəcəli gəlir (minlərlə)	Otel gəlirləri (minlərlə)	Qeyri-ziyarətçi gəlirləri (minlərlə)	Cəmi gəlirlər (minlərlə)	%Avropa üzrə faiz göstəricisi
Avstriya	12	0	0	5200	30 700	23600	-	2900	57200	1.2
Belçika	9	5	0	4600	70500	40600	-	3600	114700	2.3
Kipr	2	0	0	400	4500	800	-	300	5600	0.1
Danimarka	10	2	2	10800	134400	186300	11800	13300	345800	7.1
Finlandiya	7	2	2	2600	42200	19800	800	2400	65200	1.3
Fransa	44	8	13	29100	614500	540500	435700	78500	1669200	34.2
Almaniya	77	5	14	27200	355300	235900	159400	27100	777700	15.9
Yunanıstan	2	1	0	800	7800	1700	-	500	10000	0.2
Macarıstan	1	0	0	400	2900	2100	-	300	5300	0.1
İrlandiya	3	0	0	600	3900	2700	-	300	6900	0.1
İtaliya	16	1	1	8800	111500	86600	13200	6400	217700	4.5
Niderland	23	3	1	13300	160400	100100	20400	25900	306800	6.3
Norveç	6	0	0	1700	44400	32300	-	4000	80700	1.7
Polşa	3	0	0	300	1400	300	-	100	1800	0.0
Portqaliya	2	0	0	600	7100	5200	-	600	12900	0.3
İspaniya	12	1	4	10100	157100	125600	53100	6500	342300	7
İsveç	14	5	2	8100	126800	119500	11800	7300	265400	5.4
İsveçrə	4	0	0	700	7900	5800	-	700	14400	0.3
Böyük Britaniya	58	7	8	24200	297700	209400	57100	18900	583100	11.9
Cəmi	307	40	47	149500	2181000	1738800	763300	199600	4882700	100

Mənbə: İAAPA: European Amusement and Theme Park Industry, Morissetti, 2014, page 33

Bildiyimiz kimi, ziyarətçilər parka gələndən qabaq park kənarında da müəyyən məbləğ pul xərcləmiş olurlar. Bu xərclərə daxildir: kənardan alınan yemək və içki xərcləri, qalma xərcləri və benzin, digər vasitələrlə məkana çatma xərcləri və s. Daxili və xarici turistlərin daha böyük sayını qəbul edə bilər parklar ətraf ərazilərin inkişafına böyük təsir göstərirlər. Park kənarı xərcləmələr üzrə digər ölkələrdə tədqiqatlar aparılmasa da, Birləşmiş Krallıqda aparılmış son araşdırmalar göstərir ki, park kənarı xərcləmələrin həcmi park daxili xərcləmənin 81%-ni əhatə edir.

Bundan da əlavə mütləq qeyd etməliyik ki, iqtisadiyyatda multiplayer effekti mövcuddur. Digər sahələrdə də müşahidə olunduğu kimi də turizm sferasında da multiflayer effekti özünü göstərir. Bu göstərici sahəyə gələn təzə valyuta vahidinin nə qədər əlavə gəlir gətirdiyini göstərir. Turizm sahəsindən gəlirlərin multiplayeri aşağıdakı qaydaya uyğun hesablanır:

$$TMI = \frac{1 - TPI}{MPS + MPI}$$

TIM – Turizm gəlirinin multiplayeri

TPI – Sahə üçün gəlir gətirməyən xarici istehsal olan, idxala olunmuş mallara turistlərin meyllilik dərəcəsi

MPS – Ölkə vətəndaşlarının məcmuu yığım meylli

MPI – Ölkə vətəndaşlarının məcmuu xarici istehsal olunan mallara meyllilik dərəcəsi.

Misal üzərində daha aydın izah edək. Belə ki TIM-in göstəricisinin 1.7 bərabər olması sahəyə daxil olan təzə 1 dolların əlavə 70 sentin qazanmasına səbəb olmasını göstərir [7, səh. 6].

5. Nəticə və təkliflər

Turizm XX əsrə bir fenomen kimi daxil olmuşdur və tematik parklar da bu fenomenin tərkib

hissələrindəndir. İş saatlarının qısaldılması, istirahət vaxtlarının uzanması, ödənişli məzuniyyətin verilməsi və eləcə də, iş vaxtının qısa olması həm də onu gərgin etdiyindən insanlarda istirahətə olan tələbatının artmasına gətirib çıxartmışdır. Əhəlinin getdikcə artan gəlirləri bu ehtiyacları ödəməyə müvəffəq olurdu. Tematik parklar öz mahiyyətinə görə digər ənənəvi parklardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndiyinə görə qısa zamanda geniş əhali kütləsinin rəğbətini qazanmışdır. Tematik parkların ölkə iqtisadiyyatlarında malik olduğu rolu araşdırdıqdan sonra belə nəticəyə gələ bilərik ki, bu parkların inkişafı ölkə iqtisadiyyatında katalizator rola malikdir. Belə ki, tematik park yalnız əyləncəni yox, həm də gecələnmə, qidalanma, müxtəlif məlumatların öyrənilməsi, park ilə əlaqəli suvenirlərin olması və s. kimi digər tələbatlarını da qarşılamalıdır. Bu isə turizm sahəsinin və habelə iqtisadiyyatın tam olaraq kompleks inkişafı deməkdir. Yuxarıda göstərilmiş cədvəllər vasitəsi ilə biz aydın müşahidə edə bilərik ki, tematik parklar yüksək infrastruktura malik ölkələrdə inkişaf edib. Həmin cədvəlləri diqqətlə nəzərdən keçirsək, bizə məlum olur ki, ölkə iqtisadiyyatlarında onların rolu böyükdür. Hal-hazırda tematik park sənayesində mövcud olan trend həmin parkların inkişaf etməkdə olan ölkələrdə

yayılmasıdır. Belə ki, Azərbaycan da daxil olmaqla digər inkişaf edən ölkələrdə insanlar arasında tematik park mədəniyyəti inkişaf etməkdədir. Respublikamızda tematik park tipli fəaliyyəti göstərən Qəbələ rayonunda yerləşən Qabalanddır. Xarici təcrübədən yararlanmaqla ölkəmiz qeyri-neft sektorunun bir qolu olan tematik park sənayesini inkişaf etdirə bilər və bunun üçün kifayət qədər potensiala malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. А.Ю. Александрова, О.Н. Сединкина, “Тематические парки мира”, КноРус, 2013. 2. Clave A. , “The global theme park industry”, CABI, Oxfordshire, 2007. 3. Dridea Catrinel Raluca and Strutzen Gina, “Theme Park-The main concept in tourism industry development”, Romanian American University. 4. ERA (Economics Research Associates) “The Future Role of Theme Parks in International Tourism”, Clive B. Jones & John Robinett, Los Angeles, 1998. 5. IAAPA: International Association of Amusement Parks and Attractions, “Theme Park Industry at-a-glance” (Brochure) , Atlanta, Georgia; 1999. 6. IAAPA: International Association of Amusement Parks and Attractions, “European Amusement and Theme Park Industry”, Morisetti, 2014. 7. Michael Braun, “ The economic impact of theme parks on region” , NEURUS – participant, (UCI – WU), 1999/2000. 8. THEA/ERA, “ Theme Park Attraction Attendance Report 2007”, Burbank.,2008. 9. www.disneyworldtrivia.com. 10. <http://www.iaapa.org>

Роль развлекательных центров в виде тематических парков в экономике страны

А.Х.Алескерова

В статье рассматриваются возрождение индустрии тематических парков как отдельный вид деятельности и основной мировой опыт в индустрии тематических парков. Облик мирового туризма с каждым годом меняется и для привлечения туристов разработка новых методов является обязательным. Индустрия тематических парков более комплексно развито в развитых странах и до сих пор является новой сферой для развивающихся стран.

Ключевые слова: тематические парки, Диснейленд, IAAPA (International Association of Amusement Parks and Attractions)

The role of entertainment centers in the form of theme parks in the economy of country

A.Hh.Aleskerova

The article examines the revival of the industry theme parks as a separate activity and the main world experience in the theme parks industry. The face of world tourism is changing every year and requires the development of new methods of tourist attraction. Theme parks industry reached complex development in developed countries and is still a new area for developing countries.

Key words: theme parks, Disneyland, IAAPA (International Association of Amusement Parks and Attractions)

